

Образи посттрансформаційної структури українського суспільства

Для розкриття функціональних особливостей соціальної структури, яка набуває сталих форм в сучасному українському суспільстві, здійснюється порівняльний аналіз індикаторів образу соціальної структури, присутньому в масовій свідомості. Аналіз індикаторів суб'єктивного оцінювання структурних змін в суспільстві за 20 років постсоціалістичних трансформацій, інтегрованості \ конфліктності соціальної структури та консистентності статусної системи у порівнянні з іншими європейськими країнами дає можливість обґрунтувати висновок про суттєві диспропорції в соціальній структурі суспільства. Такі диспропорції обмежують соціальні можливості людини, формують конфліктний характер соціальних відносин та посилюють неефективність соціальної системи.

Ключові слова: соціальна структура, образ структури, соціальні розколи, система статусної стратифікації, статусна узгодженість

The comparative analyses of sociological indicators of the social structure image which is presented by mass consciousness allows the author revealing the functional features of social structure crystallizing in Ukrainian society. The conclusion about principal disproportion in social structure of Ukrainian society is grounded on the bases of analyses of indicators both of the subjective estimation of structural changes in the society for twenty years of post-socialist transformation and subjective indicators of cohesion vs. conflictness of social structure as well as consistentness of status system in Ukraine in comparison with other European countries. Such the disproportions limit social opportunities of individuals, form the conflict features of social relations and strength inefficiency of the social system.

Key words: social structure, structure image, social cleavages, status stratification system, status consistentness

Якість соціальної структури як передумова сталого суспільного розвитку

Людський розвиток суспільств прямо пов'язаний з благополуччям людини, яке залежить від економічних ресурсів (такими як дохід) і ресурсів неекономічних аспектів людського життя (що люди роблять і як можуть робити, їх самопочуття, а також природне, культурне і соціальне середовище, в якому вони живуть). Сталість розвитку забезпечується запасами і доступом до ресурсів, які можуть бути передані наступним поколінням і які є необхідними для життя людини як біологічної, соціальної істоти й особистості, здатної до самореалізації.

В процесі виробництва і розподілу ресурсів формуються відносини між людьми, норми і правила їхнього регулювання, що утворює латентні соціальні структури як "соціальний каркас" будь-якого суспільства. Соціальні структури визначають можливості вибору ресурсів, необхідних для задоволення потреб людини – перш за все, потреб в гідному і здоровому житті, розвитку і самореалізації людини. Якщо розподіл ресурсів в суспільстві є *функціональним*,

відповідає потребам суспільного розвитку, добробуту як окремих індивідів, так і суспільства в цілому, і сприймається переважною більшістю як *справедливий*, то на такій підставі формуються *відкриті стабільні соціальні структури з обмеженою конфліктністю*, які здатні розширювати вибір людиною способу життя, підтримувати сталий людський розвиток в межах наявних можливостей та прийнятих в суспільстві цінностей і правил. За умов таких структур результати соціальних взаємодій, внесок людини в суспільну систему (працею, громадянською активністю) частіше відповідають людським очікуванням; в суспільстві скоріше досягається злагода з приводу дискусійних проблем і стратегій їх вирішення, як правило, більш успішно працюють економічні та політичні механізми регулювання суспільного розвитку.

І навпаки, якщо соціальні структури стають *нестабільними, внутрішньо неузгодженими і конфліктними*, в них посилюються *соціальні розколи* (глибокі та стійкі дистанції за можливостями реалізації людських потреб) й *тенденції до закриття* (*монополізації, узурпації, обмеження доступу*) *соціальних ресурсів*, то формуються суттєві загрози соціальному благополуччю. Такі структури зменшують для людини можливості вибору і стають бар'єрами для її самореалізації й сталого людського розвитку; в таких структурах посилюються соціальні конфлікти, пов'язані із довготривалим незадоволенням людських потреб, із зіткненням протилежних інтересів-можливостей різних соціальних груп і особливо тих, які займають протилежні позиції в системі стратифікації або доступу до необхідних для людського розвитку ресурсів. Структурні розколи відбиваються в конфліктах ціннісних орієнтацій та соціальної поведінки людей. Такі конфлікти посилюють внутрішню інституційну нестабільність суспільства і здатні породжувати соціальні вибухи й хаотичну, катастрофну динаміку подальшого суспільного життя.

Для забезпечення сталого людського розвитку суспільство має прагнути до зменшення наявних розколів в соціальній структурі та дистанцій в соціальних можливостях людей, має прагнути до посилення відкритості структури (можливості соціального вибору та переміщення людей за соціальними позиціями) і стабілізації такої структурної динаміки, яка б збільшувала від покоління до покоління можливості вибору ресурсів та способів життя в межах прийнятої в суспільстві моделі цінностей і правил.

Наскільки модель соціальної структури, яка за результатами постсоціалістичних трансформацій кристалізується в Україні, є функціональною, або здатною підтримувати сталий людський розвиток і функціональну успішність суспільства? У відповіді на це дослідницьке питання буде проаналізовано такий суб'єктивний ефект пострадянських структурних змін, як сформований в масовій свідомості *образ соціальної структури*. Такий образ не тільки віддзеркалює об'єктивну реальність соціальних взаємодій в суспільстві, не тільки відбивається на соціальному самопочутті громадян, але й принципово впливає на характер соціальних можливостей, взаємодій і соціальних відносин в суспільстві. Образ відбиває і посилює певні риси соціальної реальності; завдяки соціальним діям людей, зорієнтованим на такий образ, останній кристалізує сутнісні риси функціонуючої соціальної системи.

В доступних джерелах міжнародних порівняльних і національних досліджень (дивись перелік джерел) для аналізу буде виокремлено статистичні показники соціальних нерівностей в суспільствах, соціологічні показники оцінки структурних змін, уявної соціальної структури та статусної стратифікації. Порівняльний контекст дасть можливість висвітлити особливості й тенденції прояву таких показників, притаманні українському суспільству. Відсутність глибоких розривів в сприйнятому масовою свідомістю образі соціальної структури, узгодженість компонентів інтегрованого соціального статусу, збалансованість розподілу статусних позицій в системі стратифікації будуть *свідчити про функціональність соціальної структури*, або її здатність продукувати відповідність між виробництвом і розподілом суспільних ресурсів, внесками людей в суспільну систему та очікуваннями винагород і ресурсів, спроможних забезпечити сталий розвиток як окремих індивідів, так і суспільства в цілому.

Сприйняття українцями змін соціальної структури суспільства за період постсоціалістичного розвитку

Постсоціалістичні трансформації в українському суспільстві та системні соціально-економічні кризи останніх 20 років призвели до суттєвого послаблення соціальної структури, накопичення в ній деформацій, поглиблення соціальних розколів, посилення нерівностей і відтворення тенденцій до закритості сильноресурсних позицій в просторі суспільства. За двадцять років постсоціалістичних змін українське суспільство втратило численні важливі соціальні гарантії індивідуального благополуччя, притаманні радянському суспільству, як-то: гарантії повної зайнятості, дотування цін на товари і послуги (у тому числі, житло), безкоштовна система охорони здоров'я, праці, медичної допомоги, освіти і сфери культури, - що було боляче сприйнято більшістю суспільства. У 2011 році (за даними дослідницького центру *The Pew Research Centre* – табл. 1) українці, у порівнянні з громадянами інших східноєвропейських країн, відзначали особливо сильні негативні зміни стану суспільної моралі та якості життя за період постсоціалістичних трансформацій. У сприйнятті українських громадян майже усе суспільство, за виключенням груп політиків і бізнесменів, виглядає як таке, що "програло", втратило соціальні можливості у порівнянні з 1991 роком (рис.1).

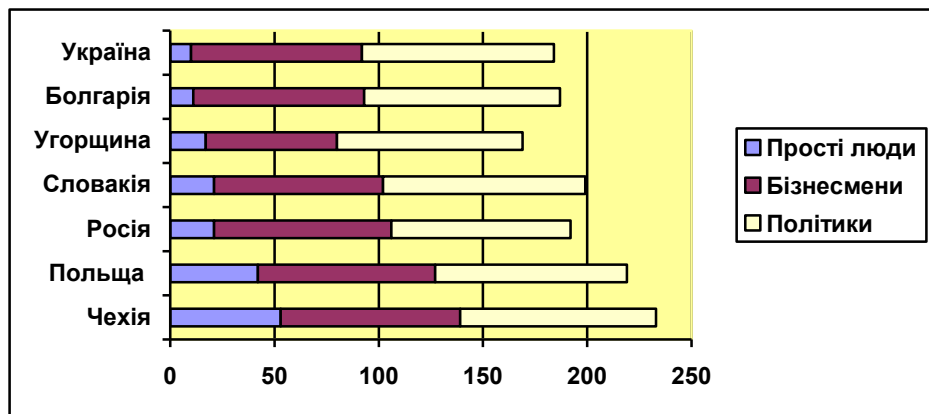
Табл.1 – Негативний вплив інституційних змін з 1991р. на окремі аспекти життєдіяльності суспільства, у % до опитаних в от обраних країнах (дані *The Pew Research Centre*, 2011)

<i>Аспекти життєдіяльності суспільства</i>	Україна	Росія	Литва
Турбота про інших	82	65	60
Стандарти життя	82	61	56
Закон і порядок	79	61	55
Суспільна мораль	72	68	55
Напруженість праці	66	52	30
Здатність людей до порозуміння між собою	62	63	48
Національна гордість	61	50	30
Сімейні цінності	53	57	50

Духовні цінності	49	53	40
Міжетнічні відносини	36	60	45
Особистісне світосприйняття	28	30	28

Джерело: Twenty Years Later: Confidence in Democracy and Capitalism Wanes in Former Soviet Union \ Pew Research Centre, 2011. – С.5. – Електронний ресурс: <http://www.pewglobal.org/files/2011/12/Pew-Global-Attitudes-Former-Soviet-Union-Report-FINAL-December-5-2011.pdf>

Рис. 1 – Хто виграв від змін з 1989 \ 1991р.? (Pew Global Attitudes Project, 2009; % позитивних відповідей стосовно конкретних соціальних груп в країнах)



Джерело: The Pulse of Europe: 20 Years of the Fall of the Berlin Wall. Principal Findings. \ The Pew Global Attitudes Project. – The Pew Research Centre, – November 2, 2009. – Електронний ресурс: <http://www.slideshare.net/PewResearchCenter/pew-global-attitudes-public-opinion-two-decades-after-the-fall-of-the-berlin-wall>

Громадяни оцінюють діючу модель суспільства і формують свої соціальні очікування на підставі сприйняття якості власного життя та його динаміки. Одним із способів вимірювання якості життя як ресурсу людського розвитку на рівні суспільств є індекс людського розвитку (ІЛР) та його структурні компоненти, розроблені Програмою з людського розвитку ООН. Порівняння показників людського розвитку між країнами у часі свідчить про те, що українське суспільство за показниками ресурсів людського розвитку залишається вище межі середніх значень показника у світі. Але у порівнянні з європейськими країнами ресурсні показники українського суспільства (окрім кількісних показників освіти) є нижчими (на прикладі окремих європейських країн – див. табл.2). В показниках тривалості життя, частки валового виробленого продукту на душу населення, нерівності, у тому числі гендерної, та бідності між Україною та суспільствами західної, північної, центральної та східної Європи існує суттєвий розрив (на прикладі окремих країн – див.табл.2). В 2000-х роках проявились позитивні тенденції в розвитку українського суспільства (зменшення долі бідного населення за рівнем споживання необхідного мінімуму товарів – з 71% у 2000 році до 20% у 2010 р.; зниження значень індексу Джині нерівності в доходах – див.рис.3; деяке збільшення тривалості життя, тривалості освіти); ці тенденції відбилися у стійкій позитивній динаміці значень ІЛР протягом 2000-х (рис.2). Але певне покращення ресурсних можливостей в суспільстві суттєво не вплинуло на стан якості життя більшості українців.

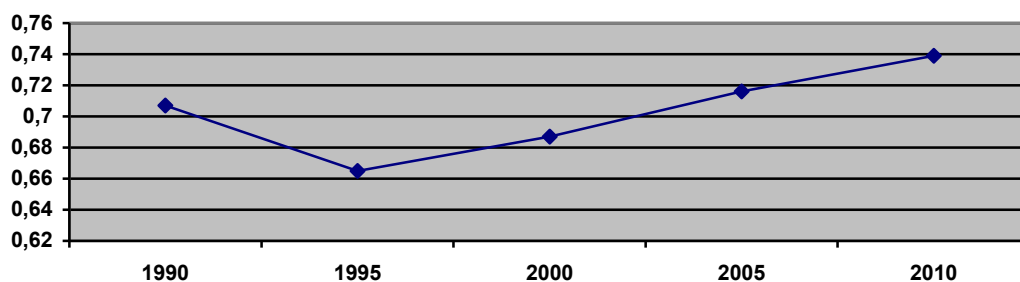
Табл.2 - Показники якості життя як передумови оцінок громадянами наявної моделі суспільства, міжнародні показники за 2011 р.

Вибрані	Очікувана	Дохід на	Нерів-	Багатомір	Індекс	Індекс	Індекс	Рей-
---------	-----------	----------	--------	-----------	--------	--------	--------	------

країни	тривалість життя	особу (\$ США за курсом 2005 р.)	ність за ІЛР	ний індекс бідності (%)	гендерної нерівності	освіти	людського розвитку (ІЛР)	тинг за ІЛР
Україна	68,5	6 175	0,662	0,008	0,335	0,858	0.796	76
Росія	68,8	14 561	0,670	0,005	0,338	0,784	0.817	66
Польща	76,1	17 451	0,734	n.a.	0,164	0,822	0.880	39
Швеція	81,4	35 837	0,851	n.a.	0,049	0,904	0.963	10
Німеччина	80,4	34 854	0,842	n.a.	0,085	0,928	0.947	9
Велика Британія	80,2	33 296	0,791	n.a.	0,209	0,815	0.947	28

Джерело: UNDP. Human Development Report 2011...- Електронний ресурс: <hdr.undp.org/en/statistics/>

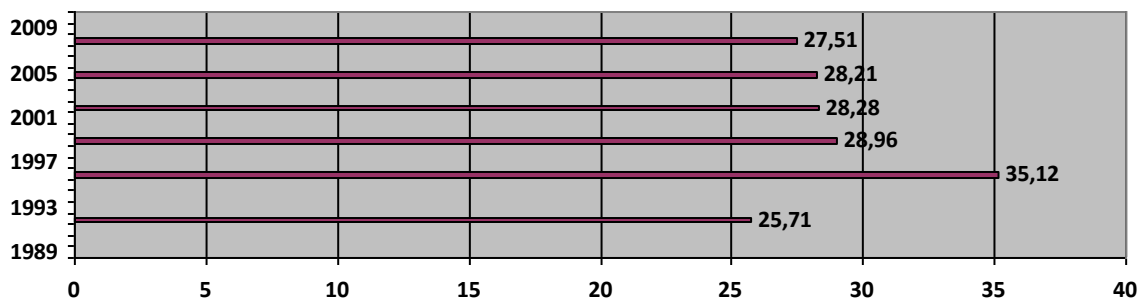
Рис.2 – Динаміка Індексу людського розвитку в українському суспільстві, 1990-2010



Джерело: UNDP. Human Development Report 2011...- Електронний ресурс: <hdr.undp.org/en/statistics/>

Рис.3 – Україна:

Динаміка індексу GINI, 1989-2010



Джерело: Working for a World Free of Poverty \ The World Bank. - Електронний ресурс <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>

В уявленнях українців, за даними репрезентативних соціологічних опитувань за міжнародною програмою ISSP у 2009 р.¹, соціальна структура суспільства має глибокий розрив між великим нижчим прошарком та невеликими за численністю шарами верхівки в ієрархії соціальних можливостей; середні в соціальній ієрархії прошарки суспільства залишаються звуженими (табл.3 – модель структури за типом А). Подібна модель соціальної структури з вираженим розривом між полярними позиціями в суспільстві також притаманна низці постсоціалістичних європейських країн, як-то: Латвії, Болгарії, Хорватії, Угорщині (табл.4). Однак Україна є лідером серед інших

¹ Українська частина проекту реалізована науковцями Інституту соціології НАНУ та Київського Міжнародного Інституту соціології під керівництвом проф. Макеєва С.О. База первинних даних представлена на сайті: <http://www.gesis.org/issp/issp-modules-profiles/social-inequality/2009/>.

країн в поширенні поляризованої соціальної моделі (що відбивається в уявленнях громадян).

Табл. 3 – Уявлення громадян України про наявну і бажану моделі соціальної структури суспільства у порівнянні з усередненими уявленнями в сукупності 39 країн світу (% до відповістих, масив зважених, дані ISSP – 2009р.)

					
	Тип А	Тип В	Тип С	Тип D	Тип Е
	Нечисленна еліта на верхівці, небагато людей посередині й переважна більшість внизу	Суспільство, як піраміда: нечисленна еліта на верхівці, більш численний прошарок посередині та найбільше людей внизу	Схожа на піраміду типу В, проте дещо менше людей знаходиться на самому низу піраміди	Суспільство, де переважна більшість людей знаходиться посередині	Велика кількість людей на верхівці та нечисленна кількість людей внизу
<i>Наявна модель-Україна</i>	69	22	5	2	2
<i>Домінуючі моделі в країнах -середнє за масивом 39 країн</i>	27	34	18	18	3
<i>Бажана модель - Україна</i>	1	5	8	55	31
<i>Бажана модель – середнє за масивом 39 країн</i>	1	6	14	53	27

Джерело: Міжнародна програма соціальних опитувань ISSP 2009 "Соціальні нерівності IV". – Електронний ресурс www.gesis.org/issp-modules-profiles/social-inequality/2009/ - розрахунки автора.

Табл.4 - Уявлення громадян 24 країн світу про наявну модель соціальної структури у відповідній країні (% по країнам, масив зважених, дані ISSP – 2009р.)

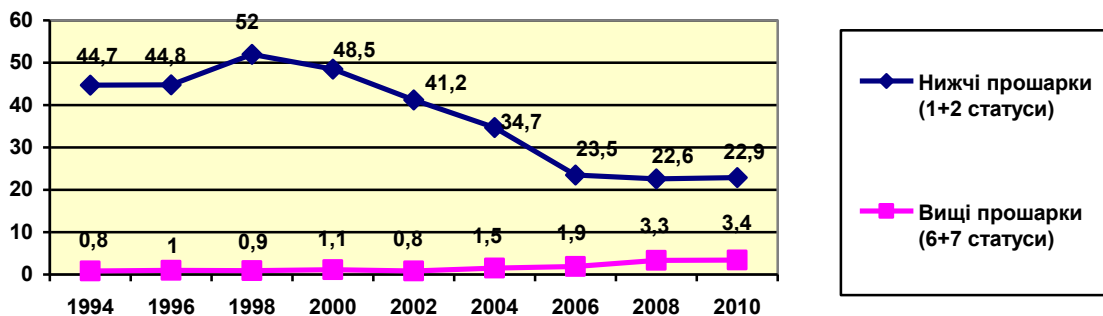
<i>Наявна модель</i>	А Структурний розрив між великим нижчим шаром і верхівкою	Б Пірамідална структура	В Пірамідална структура з звуженим найнижчим шаром	Г Домінування середніх прошарків	Д Перегорнута піраміда з переважанням верхівки
Україна	69	22	5	3	2
Латвія	68	20	5	2	3
Болгарія	63	28	5	3	1
Хорватія	57	29	6	6	2
Угорщина	56	33	6	4	1
Словаччина	43	40	9	7	2
Росія	39	36	13	9	3
Польща	37	33	14	13	4
Естонія	32	47	10	10	2
Чехія	29	36	18	14	2
Словенія	26	32	27	12	3
Португалія	41	36	12	7	4
ФРН	19	35	23	19	4
Франція	18	51	17	12	2
Іспанія	17	41	22	17	4
Австрія	17	25	32	23	3
В.Британія	14	42	19	22	4
Швеція	7	23	30	38	2
Фінляндія	6	22	34	37	1
Норвегія	2	11	24	56	7
Аргентина	46	36	9	7	2
Туреччина	40	36	12	9	3
Китай	22	47	13	14	4
США	17	40	15	27	3
<i>Середнє за</i>	27	34	18	18	3

сукупністю країн				
---------------------	--	--	--	--

Джерело: Міжнародна програма соціальних опитувань ISSP 2009 "Соціальні нерівності IV". – Електронний ресурс www.gesis.org/issp-modules-profiles/social-inequality/2009/ - розрахунки автора.

Проте, як свідчать дані національного соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України² (рис.4), після періоду соціально-економічної кризи середини та другої половини 1990-х років в суспільстві відбувалось деяке поступове підвищення соціальних можливостей громадян і покращення профілю соціальної стратифікації. Це знайшло відображення в невеликому розширенні середніх і верхніх верств населення за рахунок нижчих шарів суспільства за соціальними можливостями: якщо частка нижчих за соціальними можливостями прошарків українського суспільства у 1998 році (на момент піка першої в період незалежної України соціально-економічної кризи) складала 52% населення при надзвичайно невеликій кількості вищих прошарків (0,9%), то к 2006 року частка нижчих прошарків (за самооцінками населення) була більше ніж удвічі знижена і останніми роками за розміром коливається навколо 23% від загальної кількості дорослого населення. За цей період дещо збільшилась і частка вищих прошарків: до 3,4% у 2010 році; причому, збільшення особливо стало помітним після 2006 року.

Рис.4 – Динаміка численності полярних прошарків в соціальній стратифікації українського суспільства, 1994-2010 рр. (за самооцінками, в % до дорослого населення України, дані Інституту соціології НАН України, 2011р.)



Джерело: Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х томах. Том 2. таблиці і графіки / За ред. Є.І.Головахи, М.О.Шульги. – к.: Інститут соціології НАН України, 2011. – С.69.

В результаті за період з 1998 року в українському суспільстві підвищились інтегральні показники соціального статусу: з 2,4 балів у 1998 році до 3,3 у 2010 році при максимальному значенні 7 балів для найвищого статусу (рис.5). Проте інтегральне значення статусу все також залишається нижче умовно середньої лінії (4 бали) соціальної стратифікації.

(Не-)консистентність соціальної структури

Функціональність системи соціальної стратифікації, її сприйняття населенням як справедливої чи несправедливої суттєво залежить від того,

² Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х томах. Том 2. таблиці і графіки / За ред. Є.І.Головахи, М.О.Шульги. – к.: Інститут соціології НАН України, 2011. – С.69-70, 80.

наскільки збалансованими між собою є різні виміри стратифікації (або статусного набору). Чим більш висока збалансованість (узгодженість) між компонентами статусного набору (освіта, професія, дохід, управлінсько-контролюючі функції, з врахуванням віку), тим, як правило, більш справедливою оцінюється система стратифікації, тим в більшій мірі вона сприяє реалізації можливостей індивідів і суспільному розвитку як такому. І навпаки, статусна неузгодженість стає чинником неефективності функціонування суспільної системи, породжує в ній конфлікти і утруднює самореалізацію індивідів. В таких суспільствах, як США, Велика Британія та більшість країн континентальної Європи, історично сформувались домінуючі системи стратифікації з високим рівнем статусної узгодженості (кристалізації) або відповідності між доходами, освітою та престижем професії (з врахуванням віку громадян). Хоча поруч з домінуючими системами поширюються периферійні системи стратифікації (особливо – серед мігрантів, які оселяються в більш успішних в економічному розвитку країнах), домінуючі системи стратифікації в цих країнах продовжують відтворюватись: отримана освіта узгоджується з професійною діяльністю і з доходами індивідів.

*В українському суспільстві статуси отриманої освіти, професійної діяльності та заробітної плати є **вкрай неузгодженими**. В утворенні статусу в системі соціальної стратифікації домінуючу роль відіграє професійна діяльність індивідів (на даних ISSP-2009 вимірювалось за міжнародною шкалою порівняння професій ISCO-88), при цьому освіта індивіда слабо пов'язана з заробітною платою працюючих громадян і часто не узгоджується з престижем професійної діяльності. Іншими словами, у **87% випадків** (за результатами факторного аналізу методами головних компонент і варімаксу на даних ISSP-2009) більш освічені категорії громадян, які мають більш інтелектуально складні види професійної зайнятості, що також пов'язані з більшою соціальною відповідальністю, між тим отримують меншу винагороду у вигляді заробітної плати у порівнянні з менш освіченими категоріями громадян. Професійна діяльність все також залишається слабо зв'язаною з отриманою освітою. З віком така неузгодженість статусів децю посилюється.*

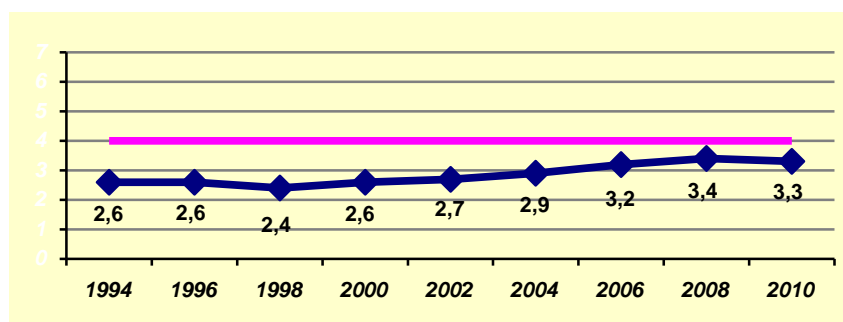
При цьому, у середніх прошарків в системі соціальної стратифікації внутрішня неузгодженість (неконсистентність) статусів (за різними аналітичними вимірами) є більшою, ніж у нижчих прошарків (менш освічених). У порівнянні між регіонами країни неузгодженість статусів особливо проявляється у більш високих за інтегральним статусом прошарках соціальної ієрархії населення "західного" регіону: у 5 разів більше ніж серед нижчих прошарків цього регіону. В інших умовно виділених регіонах країни ("центральному", "східному" та "південному") статусна неузгодженість збільшується від нижчих до середніх прошарків населення і з подальшим підвищенням групової позиції в системі соціальної ієрархії статусна неузгодженість залишається на рівні досягнутих для середніх груп значень. Найбільш висока статусна неузгодженість прослідковується серед представників середніх прошарків мешканців столиці, а також серед нижчих та середніх прошарків в соціальній ієрархії у "східному" регіоні країни; проте в

"східному" регіоні найвищі прошарки демонструють найменші (у порівнянні з іншими трьома умовними регіонами) показники неузгодженості статусів.

Серед усього зайнятого населення тільки для 13% громадян більш-менш характерною є збалансованість (консистентність) статусів, при цьому така характеристика притаманна більше селянам та нижчим прошаркам в соціальній ієрархії (мають нижчу освіту, низький престиж професії та низькі доходи).

Домінуюча в суспільстві незбалансованість стратифікаційної системи, особливо у відношенні до середніх, більш освічених прошарків населення суттєво знижує ефективність соціальної системи, не сприяє реалізації креативного, активістського потенціалу тих соціальних груп (професіоналів, освічених фахівців), які за своїм людським капіталом здатні забезпечувати сучасний розвиток суспільства.

Рис.5 – Динаміка індексу соціального статусу (середнє значення за 7-бальною шкалою, де 1 – найнижчий і 7 – найвищий статуси), 1994-2010 рр. (за самооцінками дорослого населення України, дані Інституту соціології НАН України, 2011р.)



Джерело: Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х томах. Том 2. таблиці і графіки / За ред. Є.І.Головахи, М.О.Шульги. – к.: Інститут соціології НАН України, 2011. – С.69.

Між тим, тренд деякого підвищення інтегрального статусу за соціальними можливостями в суспільстві протягом першого десятиріччя 2000-х років (рис.5) дає можливість припустити, що за умов збереження соціально-економічних тенденцій розвитку в Україні досягнення інтегральним показником середнього балу соціального статусу в суспільстві (за самооцінками населення) може відбутись через 6-8 років. Ці процеси можуть бути відрегульовані соціальною політикою держави, яка прискорить позитивні зміни в суспільстві і яка має бути спрямованою на збільшення і вирівнювання соціальних можливостей усіх груп населення й подолання диспропорцій. Така модернізація соціальної політики держави має передбачати:

- забезпечення гарантій мінімальних стандартів життя для груп, слабких за обсягом доступних для них ресурсів,
- стимулювання активних груп населення відповідно їх внеску у виробництво й накопичення суспільних благ,
- збільшення таксації на доходи найвищих соціальних прошарків;
- посилення збалансованості системи соціальних статусів в суспільстві, що передбачає як узгодження системи підготовки фахівців з потребами ринку праці, посилення меритократичного принципу відбору кадрів в

системах зайнятості, так і узгодження системи оплати праці (як основного джерела доходу зайнятого населення) з диференціацією освітньо-кваліфікаційних категорій працюючих.

Наявна в Україні модель соціальної структури, яка відбита в уявленнях населення, на сьогоднішній день *суттєво відрізняється від домінуючих суб'єктивно оцінених моделей соціальної структури усіх європейських країн* сталого капіталізму (за виключенням Португалії й Греції) та переважної більшості постсоціалістичних європейських країн. В Україні сформувалась уявна структурна модель, яка не тільки не здатна сприяти людському розвитку, але й суттєво обмежує життєві шанси громадян. За оцінками населення, українському суспільству ще дуже далеко не тільки до соціал-демократичних моделей соціальної структури з домінуванням середніх прошарків населення, але й до ієрархічно зважених пірамідальних моделей, притаманних країнам неоліберального капіталізму.

Між тим, в очікуванні бажаної моделі соціальної структури українське суспільство не відрізняється від інших суспільств світу (табл.3): переважна більшість українців мріє про суспільство з розвинутими середніми і верхніми шарами ієрархії соціальних можливостей. Прояв протиріччя між наявним і бажаним **свідчить про глибоку деформацію соціальної структури в Україні**, яка містить в собі сильну приховану конфліктність. **Структурні розриви не забезпечують доступ більшості населення до необхідних ресурсів; дисфункціональність структури не забезпечує потреби самореалізації людини і відтворюється у високій соціальній та інституціональній недовірі громадян, в постійних конфліктах ціннісних орієнтацій і поведінки, і як наслідок – в нездатності суспільства (у такому структурному й функціональному стані) до сталого розвитку.**

Конфліктність як прояв соціальної поляризації суспільства

Наскільки прояви глибокої соціальної поляризації, які маніфестуються в Україні, знаходять відображення в оцінках громадянами конфліктності суспільства? Зауважимо, що такий зв'язок не описується простими лінійними моделями. В ланцюг зв'язку між оціненими людьми наявними можливостями (ресурсами) життя в суспільстві і вираженням конфліктів на ґрунті поляризації можливостей втручаються численні фактори, які здатні як пом'якшувати, так і посилювати такий зв'язок. Серед пом'якшуючих факторів можна виділити ступінь усвідомлення людьми глибини відмінностей в соціальних можливостях, справдовування диференціації можливостей, ціннісні орієнтації на терпіння, звичка жити в такому стані, поширення в суспільстві патерналізму і соціальної пасивності на відміну від соціального активізму і індивідуального прагнення до збільшення можливостей в житті. Зв'язок між сприйняттям поляризації та конфліктності можуть посилити різноманітні чинники, що сприяють усвідомленню населенням несправедливості ситуації в суспільстві і формуванню образу інших соціальних можливостей.

Порівняльний аналіз сприйняття громадянами різних країн конфліктності суспільств (табл.5) дозволяє стверджувати, що українське суспільство залишається достатньо терплячим: найбільш високі (у європейському контексті) розриви можливостей між полярними соціальними прошарками не супроводжуються критичними показниками в сприйнятті громадянами такої ситуації як критичної в суспільстві. Значення індексу конфліктності соціальної структури в українському суспільстві дорівнює 39 балам (при максимальному значенні індексу 100) і є подібним до значень індексу у більшості постсоціалістичних європейських суспільств, окрім Росії та Угорщини (де значення індексу перевищує 60 та 78 балів відповідно). На тлі більшості постсоціалістичних країн такі європейські суспільства сталого капіталізму, як Франція і Португалія, виглядають "гарячими" (з індексом конфліктності соціальної структури до 54 та 68 балів відповідно). Для порівняння, значення індексу конфліктності у Великій Британії, Австрії та ФРН знаходяться в межах середніх по сукупності країн значень: від 41 до 49 балів при максимальному значенні конфліктності 100.

Табл.5 - Уявлення громадян 24 країн світу про наявність сильного конфлікту в їх країні між...
(% по країнам та індекс, масив зважений, дані ISSP – 2009р.)

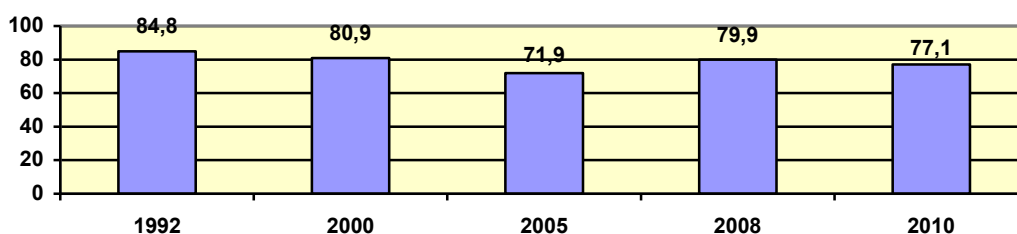
Вибірка країн	...бідними та багатими	... робітничим та середнім класами	...управлінцями та робітникам	... вищими та нижчими прошарками суспільства	Індекс конфліктності соціальної структури (в сприйнятті населенням країни), min=0, max=100
1	2	3	4	5	6
Україна	49	14	35	57	38,8
Латвія	41	11	24	54	32,5
Болгарія	39	12	29	54	33,3
Хорватія	38	18	50	52	39,5
Угорщина	91	49	79	95	78,5
Словаччина	37	17	41	46	35,3
Росія	79	32	53	78	60,5
Польща	43	25	40	48	39,0
Естонія	33	13	31	44	30,3
Чехія	30	16	41	49	34,0
Словенія	41	22	71	58	48,0
Португалія	70	58	77	70	68,3
ФРН	60	21	50	65	49,0
Франція	45	15	79	75	53,5
Іспанія	52	23	55	50	45,0
Австрія	32	15	31	40	29,5
В.Британія	41	22	42	57	40,5
Швеція	36	13	27	62	34,5
Фінляндія	33	12	39	45	32,3
Норвегія	17	6	20	34	19,3
Аргентина	61	27	52	63	50,8
Туреччина	77	45	69	75	66,5
Китай	64	41	51	59	53,8
США	59	23	54	72	52,0
<i>Середнє за сукупністю країн</i>	47	25	48	55	43,8

Джерело: Міжнародна програма соціальних опитувань ISSP 2009 "Соціальні нерівності IV". – Електронний ресурс www.gesis.org/issp-modules-profiles/social-inequality/2009/ - розрахунки автора.

В українському суспільстві найбільш сильні конфлікти у сприйнятті населення проявляються між вищими та нижчими прошарками суспільства (на що вказує 57% - більше половини опитаних за програмою ISSP-2009 громадян) й бідними та багатими (49%), що підтверджує наявність структурних розколів. Більше третини дорослого населення відчуває сильний конфлікт між керівниками різних ланок організаційного управління та робітниками різних підприємств та установ.

Слід зазначити, що протягом усіх років державної незалежності українське суспільство демонструє високий рівень внутрішньої напруженості, невпевненості й очікування чого завгодно, що може раптом відбутись в суспільстві і зруйнувати життєві можливості людини, населенням країни (77% у 2010 р.) суспільство сприймається як дуже хитке (рис.6). Такий оціночний й психологічний фон стимулює конфліктність в суспільстві, міграційні та протестні настрої.

Рис.6 – Динаміка оцінки населенням стану українського суспільства як хиткого, непередбачуваного, 1994-2010 рр. (% до усіх опитаних, дані Інституту соціології НАН України, 2011р.)



У сприйнятті громадянами суспільство виявляється розколотим на дві непропорційні соціальні частини, які мають протилежні можливості задовольняти власні потреби, мають суттєво різні інтереси та цінності. Емпіричні дані підтверджують наявність соціальних розколів і деформований характер соціальної структури в Україні. Можна припустити, що за наявних внутрішніх умов, в тому числі під впливом дії світових та європейських тенденцій посилення "соціальної збудженості" суспільств українське суспільство буде й далі затягуватись до воронки "суспільного кипіння", неминучим результатом чого стануть вимушені (примусові) зміни суспільного порядку. Протидіяти таким тенденціям може тільки зважена політика соціально-економічного регулювання, спрямована на збільшення і вирівнювання соціальних можливостей людей.

Джерела інформації:

International Social Survey Program ISSP 2009 "Social Inequality IV". – Електронний ресурс www.gesis.org/issp-modules-profiles/social-inequality/2009/

The Pulse of Europe: 20 Years of the Fall of the Berlin Wall. Principal Findings. \ The Pew Global Attitudes Project. – The Pew Research Centre, – November 2, 2009. – Електронний ресурс: <http://www.slideshare.net/PewResearchCenter/pew-global-attitudes-public-opinion-two-decades-after-the-fall-of-the-berlin-wall>

Twenty Years Later: Confidence in Democracy and Capitalism Wanes in Former Soviet Union \ Pew Research Centre, 2011. – С.5. – Електронний ресурс: <http://www.pewglobal.org/files/2011/12/Pew-Global-Attitudes-Former-Soviet-Union-Report-FINAL-December-5-2011.pdf>

UNDP. Human Development Report 2011..- Електронний ресурс: <hdr.undp.org/en/statistics/>

Working for a World Free of Poverty \ The World Bank. - Електронний ресурс

<http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>

Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х томах. Том 2. таблиці і графіки / За ред. Є.І.Головахи, М.О.Шульги. – к.: Інститут соціології НАН України, 2011.